

Fekete Csaba

Az 1817-es debreceni énekeskönyv érdekességei

Benedek Mihály (1748–1821) debreceni püspök vezetésével a hazai egyházkerületek új református énekeskönyvet szerkesztettek

Fekete Csaba református lelkész a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár (Debrecen) főmunkatársa.

1806-ban. Előszava 1806. augusztus 24-én kelt, az új idők jeleként Pesten. A munka 1807 elejére készült el, meg is jelent 1808-ban s 1810-ben, azután szinte két-évenként 1920 tájáig (Debrecenben és Pesten együtt) közel száz kiadásban, 8° formátumban. 4° formátumban is többször látott napvilágot; a megelőző század énekeskönyve ilyen alakban csak háromszor jelent meg.¹ I. Ferenc császár a kerületek és Debrecen 1807 júliusában felterjesztett folyamodványát 1810. június 16-án írta alá,² 1812. szeptember 18-án kelt a *privilegium exclusivum pro parte Typographiae Debreczinensis* (ez a királyi szabadalom minden kiadásban, a Trattnernél és Hornyánszkynál megjelentekben is látható), ennek azonban jócskán késett a megküldése. Csupán 1813 tavaszán hirdették ki a Tiszántúli Egyházkerület közgyűlésén, hogy megérkezett a kiváltság és készen van az énekeskönyv. Ezért mindmáig 1813-asnak említik, bibliográfiákban és katalógusokban is így írják le a Benedek-féle 1806-os énekeskönyvet.³ (Igazában addig az énekeskönyvet nem terjeszthették volna, főleg hivatalosan. Debrecen, az egyházkerületek vezetősége meg a városi nyomdász nem így gondolta.) Közben a XIX. század elején Debrecen továbbra is nyomtatta a korábbi énekest, az erdélyi 5. kiadását is.⁴ Kassán, Pesten és Pozsonyban szintén megjelent az *öreg debreceni énekeskönyv*. Utolsó kiadása 1817-ből való.⁵

Szintén 1817-ben készült először 4° alakú kiadása az akkor még új (1806-os Benedek-féle) énekeskönyvnek, a korábbi 8° alakúak után. Az év őszétől Tóth Ferenc (kb. 1778–1832), az új provizor vezette Debrecen városi nyomdáját.

¹ Ld. a további részleteket Fekete Csaba: „A Benedek-féle énekeskönyv (1806) néhány kérdése”, *Református Egyház XLV* (1993) 35–38. Uő: „Az Öreg Debreceni Énekeskönyv keltezése”, *Magyar Egyházzene IV* (1996/1997) 55–58.

² A helytartótanácsi iratok alapján így közli Benda Kálmán — Irinyi Károly: *A négyszáz éves debreceni nyomda (1561–1961)*. Bp. 1961. (A magyar könyv) 123. Csomasz Tóth Kálmán (ld. a következő jegyzetet) erre a forrásra nem hivatkozik, és sem az 1810-es adatot, sem az 1812-es keltezt nem említi.

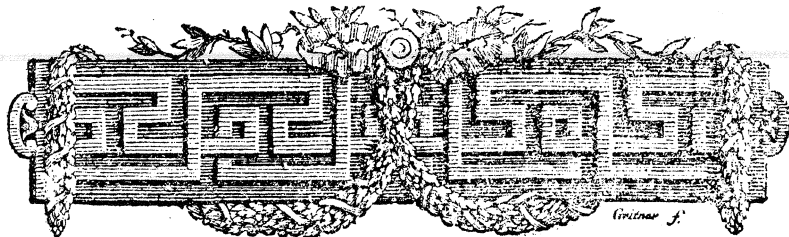
³ A keltezésre hivatkozási alap Csomasz Tóth Kálmán: „Nos Franciscus primus ...”, *Református Egyház XIV* (1962) 244–246. Újra megjelent: in *Hagyomány és haladás, Csomasz Tóth Kálmán válogott írásai születése 100. évfordulójára*. Szerk. és sajtó alá rendezte Bódis Tamás. Bp. 2000. 544–547.

⁴ Publikálatlan tanulmányomban részletezem a TtREK állományában és a levéltárban fellelhető adatokat. — Itt is megemlítem, hogy a szakirodalom teljesen megfeledezett egy tanulmányról, amely már közölt új adatokat és az elsőnek vélt kiadás (1810) címlapképét. Sárói Szabó József: „A magyarországi reformátusok száz esztendő énekeskönyve”, in *Debreceni Képes Kalendárium VI* (1906, [1905]) 38–49.

⁵ Fekete Csaba: „Öreg debreceni ...”, *Magyar Egyházzene XII* (2004/2005) 181–186.

Ez az 1817-es *graduál*, azaz 4° formátumú kiadás igazában felemás. Úgy kérte és kapta az engedélyt a nyomdász, hogy a zsoldárok az addigi, a dícséretnek az új módon készüljenek. Figyelmet érdemel e kiadás több érdekessége. Summá- san említettem ezt már korábban, de közben az a példány, amelyre hivatkoztam, eltűnt.⁶ Évekkel ezelőtt egy csonka énekeskönyv meghatározásához és restaurálásához kértek segítségemet.⁷ Tisztázódott, hogy ez a példány szintén 1817. évi kiadás. Hiába próbálkoztam, akkor másik példányt nem találtam ebből a kiadásból, mert a Széchényi Könyvtár, a Ráday Kollégium és Sárospatak gyanús (vagy hasonló) példányairól sorra kiderült, hogy 8° alakúakat 4°-nek írtak le, vagy a csonkaság miatt következtetett évszám téves. Most előkerült egy erősen megviselt, ámde hiánytalan, ép címlapú példány. Újfehértó (Szabolcs megye) lelkészei használták a rájuk testált énekeskönyvet a XIX., sőt még a XX. században is, majd hányódások után a kötet 1990 tájától lappanghatott a Debreceni Református Kollégiumban. Immár áttekinthetjük jellemzőit, amelyeket korábban nem vizsgálhattam részleteiben.

Segít az egymást követő kiadások meghatározásában a külön címlappal közölt genfi zsoldárok és a szintén külön címlappal közölt dícséretnek fölötti és az egyes énekcsoportok előtti vagy az élőfjebeli minden dísz. 1817-ben (alább kiderül, már korábban) megvan az énekeskönyvben a következő két fametszete- tes dúc:

1. ábra. Az első zsoldár fölötti fejléc (1806: A^{3a} = 5. p., 1817: A^{3a} = 5. p.)

A fametsző itt, a dúc alatt megörökítette a nevét (*Gritner fecit*). Személyéről és munkáiról eddig nem sikerült adatokat szerezni. A következő dísz szintén lehet az ő munkája, szignó nincs (a debreceni nyomda korábbi díszein sem találtam nevet).

⁶ A TtREK (Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár) raktározási gondok miatt a Kollégium közlekedés elől lezárt keleti lépcsőházába zárt szekrényeket telepített a múlt század kilencvenes éveiben. Orgonagyakorlóra, énekkari és zenekari próbára feljáró diákok —vagy a velük behatoló ismeretlenek— többször felfeszítették a zárat és megdézsmálták az állományt. Az énekeskönyvnek ezt a példányát *Tépe* (Bihar megye) *falusi bírái* számára díszesen kötötték, bőrkötése miatt lopták el.

⁷ Magántulajdon (Szarvas), korhoz illő aranyozott bőrkötését Hái László debreceni könyvkötő a TtREK XIX. századi kiadásának példányai alapján készítette el.

2. ábra. A dícséreték fölötti fejléc (1806: A^{2a} = 3. p.; 1817: Oo^{1b} = 290. p.) —
A debreceni nyomda ennek a dúcnak olyan változatát is alkalmazta,
amelynek közepére a magyar címer volt beillesztve.

Hajdan az öreg debreceni énekeskönyv — ez a fogalom *mindig* 12° formátumot jelent, csupán 1736-ban, 1778-ban és 1806-ban a főntebb említett 4° formátumot — zsoltárkönyve és dícséretei kezdetén az élőfejet ritkábban fametszetes, általában körzetekből, cifrákból összerakott díszítés ékesítette. Később mindenütt valamilyen (körzettel kombinált vagy hullámos) léniaféleség, végül csak egyszerű kettős (vastag) lénia látható a XIX. századi kiadásokban. Alább is látjuk még a korábban és 1817-ben is még (többségükben utoljára) használt díszeket.

Megismételt ének

Miért található kétszer is a *Vater unser* parafrázisa az 1817. évi kiadásban? A kiadástörténeti magyarázat előtt azt is lássuk, milyen csoportba illeszkedik ez a gyülekezeti ének.

A 150. zsoltárparafrázishoz nyolc éneket csatolt Szenci Molnár Albert Pfalz és Genf nyomán. Ehhez járult egy későbbi adalék. A Benedek-féle énekeskönyv (többek között) ezt a hagyományt is megszakította. Az 1817. évi 4° kiadásban viszont a korábbi rendet találjuk. A következő kantikumok, káté és egyéb ének tartoznak ide hagyományosan:

[1] Az Istennek Tízparantsolatjáról. 2Mó's. XX. A' 140. 'Sóltár' nótájára.⁸
Emeld fel szíved, füled' nyisd meg ...

[2] A' Simeon Éneke. Luk. II. v. 29–32. [Nunc dimittis servum tuum, Domine]
♪ *Uram, botsássid el Szolgádat békével.*

[3] Mindennémű háborúság ellen.⁹ A' 35. 'Sóltár' nótájára. *Úr Isten, melly sokann vagynak ...*

⁸ Az először Lyonban (1548) megjelent dallamot 1574-ben Huszár Gál közölte a Komjáti graduálban, RMDT I. 167; RPHA 1147.

⁹ Félremagyarázva ezt az éneket (bibliai és teológiai ismeretek hiányában és zsoltárköltőnk hitvalló elkötelezettségét negligálva) egyik modern irodalmár Szenci Molnár Albert *boszorkányos* hírét költötte. Szentpéteri Márton: in *Café Babel* 1999/2. 36–45. Foglalkozott a kérdéssel előzőleg Vásárhelyi Judit: „Molnár Albert és a Sátán szövetsége”, *Irodalomtörténeti Közlemények* LXXXI (1977) 395–403. Megvédte zsoltárköltőnket Szabó András: „Mindennémű háborúság ellen. Szenci Molnár Albert versének hátteréhez”, in *A magyar költészet műfajai és formátípusai a 17. században.*

[4] Ének az Isten' Törvényéről. A' 6. 'Sóltár' nótájára. *Meghagytad nékiünk, Úr Isten...*

[5] Ének a Szent Vatsora előtt. Az 50. 'Sóltár' nótájára. *Hallgasd meg, Úr Isten, kérésemet...*

[6] Ének a' Szent Vatsora után. A 8. Sóltár nótájára. *Óh én lelkem, dítsérjed Istenedet...*

[7] Anna Aszszony Háláadó Énekje. A 7. Sóltár nótájára. *Örül az én szívem az Úrbann...*

[8] Szűz Mária Énekje. Luk. I. [Magnificat] A 146-dik Sóltár nótájára. *Magasztalja az én szívem...*

Ezt az énekcsoportot Tótfalusi Kis Miklós 1685-ben eggyel megtoldotta. A kisalakú zsoltárkönyvben akkor első ízben megjelenő *Pater noster*-parafrázis azóta is állandó része a református énekeskönyvnek mind a mai napig.

[9] Az Úri Imádság; Magyarázta. Azon nótánn mellyen Belgául énekeltetik. ♪ *Mennybéli Felséges Isten! ...*

A Benedek-féle énekeskönyv megszüntette (többek között) a 150 genfi zsoltárhoz csatolt énekcsoportot, a katekizmusi énekekből meghagyottakat a dícséreték közé sorolta. 1817-ben másodszor is beiktatva így találjuk 52. úrnapi énekként a *Vater unser* parafrázisát 137. sorszámmal.

Sajátos dallamközlési hiba jellemzi a másodszori előfordulást.

1700 táján valamelyik énekeskönyvben ennek a Huszár Gál óta ismeretes dallamnak¹⁰ (azaz a parafrázist itthon bizonyosan nem erre énekeltek, erre utal Tótfalusi Kis Miklós felirata) ötödik sorát hibásan szedték. Kétszer ismétlődik egy terclépés, először kismásod helyett. Ezt a hibát később az *öreg debreceni énekeskönyv* valamelyik kiadása helyesbítette. Ennek ellenére sok kiadásban hibásan találjuk, mert egyes nyomdákban nem a debreceni énekeskönyv javított kiadása volt a nyomdász exemplárja, követett mintája (ilyen például a kőszegi Sicz nyomdában Frankfurt koholt nyomdahellyel nyomtatott több énekeskönyv a XVIII. század közepén).

A zsoltárok után 1817-ben helyes a dallamnak ez a sora. Lássuk ezt először; majd az énekeskönyv második részben a megismételt ének hibás dallamát, eltérően tördelve!

A Szegeden 2003-ban megrendezett régi magyar irodalmi konferencia előadásai. Szeged 2005. 361–374. Szabó András előadása elhangzott (kevés módosítással) a ReZeM pécsi konferenciáján is, ennek szerkesztett változata: „Közösségi hitelmény és egyéni sors a gyülekezeti énekek szövegében. Szenci Molnár Albert: Mindennémű háborúság ellen”, *Zsoltár XII* (2005) 14–20.

¹⁰ RMNy 160; 1958-ban az RMDT I. 131 Huszár Gál 1560-as énekeskönyvét nem ismerte még; az újraserkesztett kiadásban —ideiglenesen— az ötsoros változat 81. I–II., a hatsoros változat 82. számú. A tájékoztatást itt is megköszönöm Ferenczi Ilonának.

AZ ÚRI IMÁDSÁG; MAGYARÁZTATVA.

Azon nótánn mellyen Belgául énekeltetik.

MENNYBÉLI Felséges ISTEN!
 Kinek ditsósége ottfenn Bóldog lelkek' seregítül
 Láttatik véghetetlenül, E' tellyes Világ általad
 Teremtetett áll, és marad.

3. ábra: a zsoltárok után, 1806 és 1817: Mm^{3a} = 278. p.

A dicséreték sorában a Tótfalusi nyomán szokásos felirat 1806 után elmaradt a 137. ének fölül. Elmaradt minden addig szokásos felirat, amelynek hagyományára még Szenci Molnár Albertre és Huszár Gálra tekint vissza. Ezt a dallamot 1817-ben is bizonyítan olyan régi kiadás nyomán szedte a nyomda (vagy esetleg írták le az énekeskönyvet sajtó alá rendezők a nyomdakéziratba) a dicséretetekhez, amelyben a dallamhibát még nem helyesbítették.

MENNYBÉLI Felséges Isten! Kinek ditsó
 séged ott fenn Bóldog lelkek seregítől Láttatik
 véghetetlenül; E' tellyes világ általad Teremte-
 tett, áll és marad.

4. ábra: a 137. dicséret dallama, 1806: Hhh^{3a} = 429. p.

Az 5. sor kezdetén van a hiba, *E' tellyes világ...* g-f-e-f-d ~ g-f-d-f-d; a nagymásoddal lecsúszott hang ↓1 e~d. Az előző példán látható a helyes dallamfordulat.¹¹

¹¹ Jelölések: a zsoltár sorszama után, ha szükséges, a sor, és a sorban a dallamhang száma következik. A számokat kettőspont (:) választja el, például 137:2:10 a második sor tizedik dallamhangját jelenti a 137. zsoltárban (protestánsok mindig a héber zsoltárok számozását alkalmazzák).

Látható továbbá az is, hogy a két közlésben vannak tördelési különbségek. Először két rövidebb sort összevon egybe a nyomdász, de a dallamot versszerűen tördeli. Másodszor folyamatos, prózaszedesű, dallamsorokra (és a strófa felépítésére) tekintet nélkül annyi hangot és szótagot helyez el egy kottasorba és alá, amennyi éppen elfér.

Dallamhibák és közlési jellegzetességek

Egyéb különbségekkel együtt tekintsük át, milyen ebben a zsoltárkönyvben a dallamközlés, tördelés, helyesírás. Ilyen részletek vizsgálatát eddig sem a nyomdatörténet, sem a himnológia nem tartotta feladatának. Áttekintésünk így elég hiányos. Csomasz Tóth Kálmán fél évszázada megjelent úttörő kézikönyvét,¹² majd Szenci Molnár műveinek kritikai kiadását (RMKT)¹³ követően szinte napjainkig semmi alap kutatás nem történt, amelynek eredményeként részletesebb képet rajzolhattunk volna a zsoltárkiadásokról. DLA-értekezésében Losonczy Katalin¹⁴ vizsgálta újabban a dallamok Maróthi-utáni módosulásait, illetve az 1685-ös Tótfalusi Kis Miklós-féle, az 1778-as és 1801-es öreg debreceni, valamint kolozsvári 1806-os kiadásokat. Szemelvényeivel kapcsolatban joggal írta, hogy „A példatár sokkal értékesebbé válna, ha a Szenci Molnár által ismert több német nyelvű korabeli zsoltárkönyv- és kiadás dallamait a Psalterium Ungaricum megjelenése után a XVII–XVIII. században kiadott —akár a Biblia függelékében, akár az énekeskönyvekben kinyomtatott— zsoltárdallamokat egységes rendszerben közölhetnénk”.¹⁵ Bólya József az első kiadásokra összpontosított, a későbbi dallamközlést csupán érinti.¹⁶ Korábbi időben

Egyszerűség kedvéért az *ultima* és *penultima* kifejezést is használok, ha lehet, hogy ne kelljen számolgatni a hangokat. Zárójelben előbb a helyes írást, majd a megfelelő mutatató jel (~) után a hibás hang következik, tehát itt a c~bh azt rövidíti, hogy c helyett bh (bé) van a kottában. A második b módosítójel (es) itt már a megfelelő hang előtt, azonos vonalon van, nem a középsőn (XVII. századi szokás szerint): $\frac{b}{e}$. Megfordult hangokra a jó öreg *vertatur* (x) korrektúrajel figyelmeztet. Sokszor jó hangot emelt ki a rekeszből a szedő, de fordítva helyezte a szedésbe. Ebből értelmetlen ugrás keletkezett. Nyíl és szám (1, 2, 3, 4, 5, 7) mutatja, hogy a helyeshez képest a kottában hány hanggal találunk magasabbat (↑) vagy mélyebbet (↓).

¹² *A református gyülekezeti éneklés*. Bp. 1950. (Református Egyházi Könyvtár XXV.)

¹³ *Szenci Molnár Albert költői művei*. Sajtó alá rendezte: Stoll Béla. A dallamokat összeállította: Csomasz Tóth Kálmán. Bp. 1971. (Régi Magyar Költők Tára XVII. század. 6.)

¹⁴ Vö. „A genfi zsoltárok magyar református énekeskönyvekben a XVIII–XIX. század fordulóján”, in *Socia exultatione*. Bp. 2003. 195–202. *A genfi zsoltárok története a magyar református énekeskönyvekben*. DLA-értekezés. Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Mesteriskola. Bp. 2004. 81–88.

¹⁵ DLA-értekezés, 83.

¹⁶ Claude Goudimel: *Zsoltárok. Négyzsolamú kórusok a genfi zsoltárok dallamaira*. 1565. Szenci Molnár Albert verseivel. Közreadja: Bólya József. [Kiadja a] Magyarországi Református Egyház Zsinata. Bp. 2002. *Psalterium Ungaricum*. Szenci Molnár Albert zsoltárfordításai a genfi zsoltárok dallamaira. Közreadja: Bólya József. [Kiadja a] Magyarországi Református Egyház Zsinata, Bp. 2003.

keletkezett alkalmi és részleges adatgyűjtésemet ennek jegyében terjesztettem ki ennek a kiadásnak a vizsgálatára.

Summásan elmondhatjuk, hogy számos XVIII–XIX. századi kiadáshoz képest 1817-ben a dallamok közlése gondos és jó, de a papír minősége és a nyomtatás nem szép. A kiadások többségéből párszáz példány (a példányszám körülbelül tizedrésze) készült finom írópapírra piros-fekete címlappal. Ebből a kiadásból ilyen nem ismerünk.

A dallamhibákat tekintve az 1817-es kiadásban egyszer téves a *finalis*. Kilenc zsoltárban vagy *megfordult* egy hang a szedésben (négyszer), ez terckülönbőség a helyes hanghoz képest, vagy elcsúszott egy szekundddal lefelé vagy fölfelé. Egyszer a *sorkezdő* hang hibás ezek közül, hétszer pedig vagy a sorban a legutolsó vagy a megelőző hang (*ultima et penultima*) téves. Nem teljesen hibátlan tehát a dallamok közlése, de a korabeli nyomdai felszereléshez képest figyelemreméltó a gondosság. Nem tudjuk, elgondolható, hogy valamelyik debreceni kántor gondozta (vagy korrigálta) a dallamokat, mint Csákvári Varjas János professzor tette a Maróthi halála utáni harmóniás zsoltárok kiadásával.

A 124 + 2 dallam hibáinak jegyzéke tehát összesen ennyire terjed:

Zsoltár	Sor: hang	Hibás	Helyes
87	finalis ↓3	a	c
2	4: 10 ↑3	bh–a	g–a
5	2: ultima ↓3	(#)h	d
11	5: 2 ↓3	c	e
22	2: ultima ↑3	d	h
	5: ultima × ↓3	h	d
27	7: 5 ↓1	h	c
38	6: penultima × ↑3	d	h
79	7:4 × ↓3	h	d
93	2: penultima × ↓3	h	d
102	4: ultima × ↓3	h	d

Néhány jellemző adalék az 1806-os énekeskönyvtípus csonka, vitás, keltezetlen, variáns példányainak és kiadásainak azonosításában hasznos.

A dallamsorok végén nincs *szünetjel*; a sorokat egységesen függőleges választóvonal különíti el. *Custos* van, helyes, de mert a versszerűen, sorokra tördelt dallam csak kevés helyen látható, szerepe nem olyan lényeges, mint a végig versszedés szerint tördelt régi kiadásokban. Egységesen *alt* kulcsban jegyezték minden dallamot. Ez ekkor még Tótfalusi Kis Miklós kezdeményezésének a folytatása, később ettől eltértek. A néhol szükséges második *b* (*es*) jelölése nem hiányzik (az *una nota super la* szabály értelmében), csak egy zsoltárban.

Hat genfi zsoltárban van hajlítás (ligatúra), a legelsőben van egy hiba (2: 4: 10), az első hang fölcúszott terccel, a többi hibátlan. Hagyományosan két összeérő *brevis* jelöli. *Plica* nincs sehol, ez következetes; a *finalis* szintén *longa*, mindig van mellette *plica*.

A zsolttárdallamok (Maróthi kiadásai óta) Debrecenben általában jelölik a zárlati völgymotívumban a vezérhangot (*diesist*, a *porrectus subsemitoniumát*) a sorvégeken. Csak kettőskereszt alakú jel van a nyomda készletében; mikor van *bh* és *be* (*bé* és *es*) előjegyzés, feloldójelül is ez szolgál (94., 97., 117. zsolttár). Csupán néhol maradt el véletlenül (3: 2 penultima; 31: 1 penultima; 133: 5 penultima; 148: 7 penultima). *Fríg* dallamokban nincs vezérhang, ez is következetesen így van (49., 54., 124. zsolttár). Találunk azonban sorközi vezérhangokat is (23 helyen).¹⁷ Jóval kevesebb helyen ugyan, mint a XIX. század kései kiadásáiban. Egyoldalú purista felfogás szerint minden akcidencia megbélyegzett dallamromlás, noha már a XVI. században megjelentek a zárlati, sőt még a sorközi módosított hangok is, ezek nem kései fejlemények.¹⁸ A soron belüli és a klasszikus zárlati *subsemitonium* mellett néhány sorvégi felemelt hang is akad (28: 5; 40: 2; 40: 7–8; 83: 2; 114: 4). Ezt nem tudjuk mással magyarázni, csak azzal, hogy a *harmóniával éneklő* diákság szokását követték, egyszólamú gyülekezeti éneklésben is meghonosodott a basszus fölött a terc felemelése,¹⁹ elterjedt a dúr hangzást kedvelő reneszánsz többszólamúság e jellemzője. Ma is előfordul ez a kísértés olyanokkal, akik gyakran éneklék Goudimel műveit, hogy önkéntelenül nagytercet énekelnek. Az egykori hármóniás deákokból választott kántorok révén a gyülekezet is rászokhatott erre. Különböző kiadásokban ennek érdekes példáit találjuk.

Szenci Molnár óta nagymásoddal kezdődik a 61. zsolttár (*Exaudi Deus deprecationem meam*), nem kvártlépéssel, mint a négyszólamú francia kiadásokban. Ez tehát nem hiba, mindig így volt a régi hazai kiadásokban, követve a Szenci Molnár Albert által alapul vett egyszólamú pfalzi kiadásokat.

Egyes dallamokban a ritmus is mutat némi eltérést. Ez azonban szintén nem helyi és későbbi változat, csupán azt a pfalzi közlésmódot követi néhol, amelyet Szenci Molnár kiadásai elkezdtek. Jóllehet a folyamatos gyülekezeti zsolttáréneklésben ezek megokoltak, a későbbi kiadások nem mindenütt követték a nyolcad (minima) sorzárás és sorkezdes helyett ilyen összevont sorokban a negyed (semibrevis) helyettesítést.

¹⁷ 5: 3; 4; 7; 2; 3; 10: 5; 5; 11: 7; 2; 23: 4; 2; 23: 5; 4; 51: 8; 2; 77: 1; 3; 78: 5; 2; 83: 1; 2; 83: 5; 5; 83: 6; 2; 96: 5; 2; 102: 5; 2; 102: 7; 3–4; 110: 1; 2; 110: 2; 4; 112: 5; 2; 120: 4; 6; 126: 3; 2; 126: 4; 2; 143: 1; 4; 143: 3; 4.

¹⁸ „A diézises éneklést meg kell hagynunk kórusainknak, mikor a korabeli szerzők *feldolgozásait* szólaltatják meg. [...] A magyar népzene egészen felületes ismerete is elegendő annak belátásához, hogy akinek *magyar a zenéi anyanyelve*, annak mindig jobban fog esni e dallamokat diézisek nélkül, mint diézissel énekelni”. Bereczky János: „Hiteles-e történetileg a genfi zsolttárok diézisekkel való éneklése?”, *Magyar Egyházzene* I (1993/1994) 165–175. szerint. A diesis egykorú megléte természetesen ennek ellenére nem kétséges, kifejtette Karasszon Dezső: „Nem tilos a kereszt!”, *uo.* 310–315. Lásd még a korabeli (tehát nem Hasper és mások által a XX. században kigondolt) nézetekre Loys Bourgeois: *Le droit chemin de Musique*. Genève 1550. Magyarul: *A muzsika igaz útja*. Fordította Jeney Zoltán. Szerkesztette és kiadta Draskóczy László. Bp. 2003.

¹⁹ Losonczy Katalin is említi DLA-értekezésében ezt a jelenséget, amely a 28., 34., 40., 83., 114. zsolttárban szűkítettkvart-lépésre vezet, *i. m.* 84.

Általánosságban Tótfalusi 1685-ös kiadása (tipografizálása és részben helyesírása is) érvényesült. Ezt a Németalföldön nyomtatott öt XVIII. századi bibliakiadás hatása is nyomatékositotta, amelyekhez szintén mindenkor hozányomtatták a genfi zoltárokat. Néhány igazolható dallami változtatást kivéve (a pfalzi egyszólamú kiadásokból érthetőket) a többi hangjegyes eltérés közönséges zenei sajtóhiba. Nem tekinthető sem helyi változatnak, sem népi variálás gyümölcsének.

Azonos az 1806-os 4° formátumú kiadással

Az *öreg debreceni énekeskönyv* harmadik és utolsó 4° alakú kiadását napjainkig össze szokták téveszteni a Benedek-féle 1806-os énekeskönyvvel;²⁰ ennek azonban az első két 4° alakú kiadása 1817-ben és 1823-ban jelent meg. Ugyanaz a főntebb látott két fametszetes dísz van az 1806. évi 4° kiadásban, mint az 1817. éviben.

Nem csak a két díszes fejléc, egyéb részletek is azonosak. Ilyen a mutató fölötti cifrasor, illetve a zoltárok előtti tárgymutató fölötti. Ezek közül egyesek 1806-ban az *öreg debreceni énekeskönyv* más helyén is fölbukkannak. Csak azokat a díszeket választottam, amelyek ekkor még használatosak; a következő évtizedekben szokásos léniafajtákat nem, amelyek közül több már ebben a kiadásban is föltűnik.

M U T A T Ó T Á B L A.

5. ábra: Fejléc 1806-ban Zzz^{2a} és Nn^{1a} levél; 1817-ben Nn^{1a} = [282]. p., Xx^{1a} = 345. p., Ppp^{3a} = p. 485.

6. ábra. Cifrasor 1806-ban és 1817-ben azonos helyen (A^{2a} levél).

²⁰ A legjobb szakirodalmi példa erre Czeglé Imre munkájában található. Ő abban a hiszemben választja mintának az *öreg debreceni énekeskönyv* 1806-os (harmadik 4°) kiadását, hogy az a Benedek-féle énekeskönyv. Említi jegyzetben, hogy ezzel azonos felépítésű egy Frankfurt 1730-as impresszummal megjelent énekeskönyv. Ez az impresszum hamis, valójában Sicz nyomdájában Kőszegen, 1750 és 1760 között készült a szintén 4° kiadás. Azonos a felépítése, mert másolta valamelyik kelendő XVIII. század eleji (mindenképpen 1723 előtti) debreceni énekeskönyvet. Vö. Czeglé Imre: *Az egyházi ének teológiai kérdései. A himnológia elvi kérdései.* [Kiadja a] Sárospataki Református Kollégium 1998. 154–155.

❁) (o) (❁)

A Tigurumi Catechesist e' következendö
A, B, C, D, E, Nótákra éneklik.

7. ábra. Ugyanazon cifra, párban fejlécebe illesztve 1806-ban a dicséreték végén (Zzz^{1b} = 546. p.), 1817-ben a zsolttárokhoz csatolt kilenc ének előtt (Ll^{3b} = 270. p.).

8. ábra. 1806-ban a himnuszok és egyéb énekek között megtalálható a címlap verzóján (A^{1b}), a zsolttárokba való dicséreték (azaz parafrázisok) (I^{3a} = 69. p.), az „innepi énekek” (Kk^{3a} = 261. p.), a „catechismusból való énekek” (Bbb^{4b} = 384. p.), valamint a „külömkülömbféle dicséreték” előtt (Ddd^{4b} = 410. p.); 1817-ben a dicséreték között többé nem fordul elő, csak a zsolttár részben a Tízparancsolat-ének előtt (Ll^{3b} = 270. p.).

Tüzetes átvizsgálás után kétségtelen: nem csak a díszítés, a lapszámolás, a nyomdai füzetek leveleinek jelölése, hanem a zsolttárok minden része teljesen azonos. Velük együtt a zenei sajtóhibák, tördelés, füzetjelzés. Tóth Ferenc, aki már 1805 óta volt a nyomda alkalmazottja, nem szedte újra, hanem felhasználta a Csáthy György (1772–1817) kiadásának (vagy a nyomdával megörökölt vagy az özvegytől megvásárolt) 600, krúdában maradt zsolttárpéldányát. Nem ismerjük az 1806-os kiadás példányszámát, nincs az elszámolásban. Nem lehetetlen, mások is megessék, hogy a bevallottnál vagy többet nyomtattak, vagy talán hamar ismét kinyomtatták az elfogyott és keresett nagyalakú énekeskönyvet (graduált)²¹ ugyanarról a szedésről. Legkevesbé az valószínű, hogy több mint tíz éven át állva hagyták a szedést és erről nyomtatott volna Tóth Ferenc újabb 600 példányt.²²

Így a zsolttár kiadásának összes tipográfiai és zenei jellemzőit, gondosságát, hibáit a korábbi nyomdásznak, Csáthy Györgynek és műhelyének kell tulajdonítanunk. 1806-ban már egy éve Debrecenben nyomdászcodott, így az új énekeskönyv készítésében Tóth Ferencnek is biztosan volt része mint segédnek.

A két zsolttárkiadás között az a különbség, hogy Tóth Ferenc a módosított szövegű címlevelet ugyanabból a betűből, kisebb fokozattal újraszédte. A verzóról elhagyta a Benedek-féle énekeskönyv Georg Rehm-ódáját, melyet Szenci Molnárra alkalmazott Farkasfalvi Filiczki János. Ezt azután nem tartalmazta a református énekeskönyv (a kivételről alább szólok még), napjainkban Bólya József főntebb már említett kiadása beiktatta.

²¹ Volt több graduális része (hymnuszok, introitusok, adiutoria, benedictio) az öreg debreceni énekeskönyvnek, ezt tekintve az elnevezés még a XIX. század elején is jogosult.

²² Benda Kálmán — Irinyi Károly: i. m. 367.

Kézírtos tulajdonosi és ajándékozási bejegyzések

Családtörténeti feljegyzésekkel együtt örökítette meg nevét az énekeskönyvet megvásárló újfehértói tulajdonos, Balogh Ferenc (1789—1864). Halálát és fia ajándékát a gyülekezet akkori lelkésze írta a kötetbe. A későbbi, tehát még XX. századi használatról is találunk némi adalékot.

Az első kötéstábla belsején: *Balogh Ferentz ez az énekesk <...>. amelyet vetem 1831^{dik} esztendőben, a korelába.*

Ferentz Fijam katonává let 1847^{dik} esztendőben álot 8 az az <... > esztendőket Antal Ersébet, meghalt 1851^{ben}

n. Balog András, meghalt 1859. 10 aprilis.

[A hátsó szennylapon ceruzás bejegyzés:] *Szilágyi Tiszteletes elbutsuzot 9^{dik} aprilisben 1855^{ben}, lakot 20 évig Újj Fejértó Városában mint Pap.*

[Folytatólag tintával:] *Balog Ferentz ez a Sóltár a Feleségem meghólt, 1841^{dikben} 12^{dik}, Februálisba, Úr Súsána, 40 éves.*

n Balog Ferentz születet, 1789. 29. augu.

n. Balog Jóssef, születet, 1791. 3. Október

n. Balog András születet, 1793. 30. November,

n Balog Gáspár születet 1796. 16. november.

n Balog Gergely születet 1805. 8. martziús

n Fijam Balog Ferentz sz. 1824. 24. Június

n. Balog Gergely születet 1827. 24. Július.

N. Balog Maris születet 1822.

1864

1827

37 [Hátsó szennylap, recto. Balogh Gergely életkora ennyi volt az énekeskönyv elajándékozása idején.]

Balog Ferencz ki ez könyvet bírom

nevemet belléje bizonyságúl írom

hogy ha el téveljedik szerelmes barátom

szolgáltasd kezemhez mert igaz Jóságom.

Püspök Papp Szoboszlai István megholt Augusztus 15^{kén} Reggel ½ 11re 1855^{ik} évben [Hátsó szennylap verso].²³

A tulajdonos Balogh Ferenc neve található még az 546. lapon. Mindenütt ugyanazt az elhalványult rozsdatintát használta, kézírása nehézkes, helyesírása ingadozó. Az énekeskönyv vásárlási évében Debrecenben és a környéken koleravész dúlt.²⁴

²³ Szoboszlai Pap István az énekeskönyv tulajdonosával csaknem egykorú, Újfehértón született (1786. november 2.), halálának ideje Zoványi lexikona szerint Debrecen, 1855. augusztus 14.

²⁴ Ignáczy Béla: *A debreceni kolerajárvány*. Debrecen [1931]. Haász Imre: „Az első kolerajárvány Debrecenben”, *Debreceni Szemle* 1934. 454–461. Takács Béla: *Cholera Asiatica: Az 1831-es kolerajárvány Debrecenben*. Bp. 1981 [1983!]. Csohány János: „Levelek az 1831-es kolerajárvány idejéből”, in Csohány János: *Kirándulás a debreceni múltba: Régi emberek régi sorsok*. Bp. 2000. 10–21.

Az ajándékozás megörökítése az előzéklapon:

Jegyzés:

Ezen Énekes könyvet, volt tulajdonosa, néhai Nemes Balogh Ferencz az 1864^k év Julius hava 12^{kén} egy fáróli leesés következtében szerencsétlenül rögtön el halván, fia Nemes Balogh Gergely az Új Fejértói Egyháznak ajándékozta azon kikötéssel, hogy ez folytonosan a' papszékben álljon 's tartassék, a' Lelkész használatára.

Jegyzette Új Fejértón Augustus 1, 1864.

*Kiss Bálint mk.
ref. rendes Lelkész.*

Körpecsét, körirata: *Az Újfehértói Református Egyház Pecsétje.*

Módosítások és használat

A gyülekezet és lelkészei engedtek a hagyatékozó szándékának. Valóban használták az énekeskönyvet Újfehértó református templomában, istentiszteleten. 1909, 1914, 1922 évszámot is találunk a lapszálon. Meg egyes zsoldárstrófák későbbi átdolgozását, ceruzás bejegyzéseket. Nem mindvégig változatlanul használták ugyan, törölték a csillagatlan verseket, de mégis erősíti ennek a példánynak a sorsa, hogy más úton járt az énekeskönyvet leváltó egyházi vezetés és a gyülekezetek, meg némelyik kántor és lelkész. Tudniillik az öreg debreceni énekeskönyvből változatlanul átvett genfi zsoldároknak nincs meg a Benedek-féle énekeskönyv fő jellegzetessége, a gyülekezeti éneklésre épületesnek minősített zsoldárversek megcsillagozása. Csáthy György még minden zsoldárt változatlanul szedett. A szertartási használatban nem történt sem azonnali váltás, sem nem ismerték el szükségesnek azt, amit az egyházi vezetőség jónak tartott és szorgalmazott. Ennek is tanúja ez a sokat használt énekeskönyv.

Használták tehát, pedig válogatott a zsoldárversekben a fél évszázadánál hosszabb ideje megújított énekeskönyv, majd 1877-től el is hagyta az egyházi vezetők által éneklésre nem javasolt strófákat és teljes zsoldárokat. 1921-től már ismét új énekeskönyve volt a hazai reformátusoknak, az úgynevezett Balczár-féle (előzményeként előbb, 1903-ban és 1916-ban próbaénekeskönyv is megjelent). Az 1817-es énekeskönyv e példányában látható ceruzás jegyzetek, áthúzások, szövegmódosítások (alább látjuk) a Benedek-féle énekeskönyvvel nem egyeznek, a próbakiadások módosításaiból is csak részben magyarázhatók. Néhol az akkori lelkész saját ízlése szerinti átdolgozást jegyzett bele. Az áthúzott zsoldárok az időközben mellőzöttek, amelyeknek kevés vagy egyetlen versét sem csillagozta meg az 1806-os énekeskönyv, ezek majd el is maradtak az 1877 után nyomtatott énekeskönyv egyik típusából.

Lássunk minderre néhány szemelvényt a kéziratos jegyzetekből!

Lapszéli ceruzás keltezés található az 1909, 1914, 1922 évekből:

09–XI/22 (a XVI. zsoldár margóján, p. 27). 09/9/20 (a LXXXVI. zsoldár margóján, p. 158). 1914 IV/30 (a CXL. zsoldár margóján, p. 254).

Nem világos, hogy mit jelent ez: 4/2b 6/6 6/7 (a LXXXIX. zsoltár margóján, p. 162). Egyik énekeskönyvből elhagyott ének mellett ez áll: *énekeltük III/2 közn.* [köznapi istentiszteleten] (a LXXXVIII. zsoltár második része fölött, holott át van húzva, p. 162).

Néhány helyen lehúzott szó, és a sorok között kézírásos helyesbítés található, például: ~~És~~ azok énekeljenek ~ *Már* azok énekeljenek (35:13)

Huszonkét²⁵ teljesen áthúzott zsoltárt találunk; ezeknek s még másik negyvennek egyetlen versét sem csillagozták meg 1806-ban, ezek maradtak el az 1877-től megjelent kis 8° kiadásokból, amelyeknek 16 kiadásáról tudunk az 1910-es évekig.

Nincs áthúzva számos helyen olyan zsoltárvers sem, amelyet pedig 1806-ban nem csillagoztak meg.²⁶ Más helyeken, jóval kisebb számban, 1806-ban megcsillagozott, azaz éneklésre alkalmasnak nyilvánított zsoltárverseket húzott ki az újfelhértói lelkész.²⁷

Ez a mennyiség ránézésre, a részletek megvizsgálása nélkül is jól szemlélteti, hogy a Benedek-féle csillagozáshoz sok helyen nem alkalmazkodtak, a saját éneklési szokásaik felett nem fogadták el döntőbírónak a bizottsági (egyházkerületi vagy zsinati) vélekedést. Megtehették sokáig, hogy megőrzött szokásuk szerint módosítottak az ajánlason, mert a megcsillagozatlan zsoltárok is érintetlenül megmaradtak az énekeskönyvben 1877-ig, az egyik (a hagyományosabb) énekeskönyvi típusban még azután is. A javítgatások, kihúzások és jegyzetek szemléltetik egyben azt is, hogy a zsoltárok többségét énekeltek még ekkor a református gyülekezetek, azaz a XX. század első felében is, és pedig a zsoltárversek nagyobb felét. A selejtezési folyamat azonban elindult. Ezt az 1948-as énekeskönyv sem fordította meg. Napjainkban tovább tarol.

E folyamat része, hogy bírálta ugyan, de maga Csomasz Tóth Kálmán sem kerülhette el teljesen ennek hatását. Ugyanolyan módon kihagyta a zsoltárstrófák tekintélyes részét az 1948-as énekeskönyv, mint a XIX. századiak. Idősebb korban pedig a csalódott Csomasz Tóth Kálmán (amint ezt kimutattam a pápai konferencián levelezése nyomán, illetve később szemléltettem *kita-nított* énekeskönyvei alapján) maga is hajlott teljes zsoltárok elhagyására, mások strófáinak összevonására és további átdolgozására.

²⁵ 7., 11., 44., 45., 48., 49., 53., 60., 75., 76., 87., 88., 101., 110., 114., 120., 129., 131., 132., 133., 137., 149. — 1806-ban ennél sokkal több zsoltár volt, amelynek egyetlen verse sem kapott csillagot; az első kiadásokkal a későbbiek nem mindenben egyeznek, egynémelyik kedvelt zsoltárnak megcsillagozták legalább egy vagy két versét. — A részletekkel külön tanulmányban foglalkozom.

²⁶ 2:1. 6; 3:1-3; 4:1; 9:6-7; 10:1. 7; 12:1-2. 7-8; 13:1-4; 14:1-7; 16:5; 18:1.5; 22:1-2. 12-13; 26:11; 27:4; 30:8; 35:1. 9; 37:3. 9. 13; 40:3; 41:2 54:1-2; 59:1. 10; 64:1. 8-10; 68:1-3. 17; 69:1. 7; 70:1; 71:12-13; 73:1; 74:1. 10. 12; 77:2-3; 78:1-2; 79:1. 3. 6; 82:1-2. 4; 83:1. 7-8; 85:1-2. 4; 86:1. 9; 91:1-2. 6; 92:3-4; 96:9; 98:1-2; 102:2. 7-10. 13-16; 107:16; 115:1. 5. 8; 118:1. 4. 9-14; 119:9. 14. 29. 38. 56. 62-63. 65. 72. 77. 82. 85; 121:1. 4; 123:1; 124:1-4; 126:1-2; 127:1; 134:1. 3; 135:8; 136:7-8. 25-26; 142:1-2. 4-7; 144:1-2. 5.

²⁷ 8:7-8; 9:16; 19:3; 20:4-5; 21:2-4. 6. 12-13; 24:4-5; 25:7-8; 31:4; 33:4. 7; 34:5; 38:2-3. 5-7. 10-18. 20; 39:6-7; 100:2; 15:5; 16:3; 103:10; 110:1-5; 116:4-5; 119:16. 18. 32. 67-68. 76; 141:3. 5; 148:3-4; 150:2.

Újfehértó lelkésze a papszékben saját ízlése szerint módosított (összevont) egyes zsoltárverseket. Nem a nyomtatott kiadást követte, mert az énekeskönyvbe jegyzett átalakítások nem a Benedek-féle énekeskönyvvel egyeznek. Hasonló törekvés (gyakorlat) nem volt ritkaság, az 1903-ban és 1916-ban kiadott próbafüzetekbe is hasonló módosításokkal küldték be a kerületek a szerintük elfogadható és ajánlott átdolgozásokat. A helyi használat mellett ez a liturgiai önkény kategóriája. Az összevetés tanulságos.

46 (Az Isten a' mi reménységünk — Deus noster refugium et virtus) 4. strófája:

Öreg debreceni

De az Isten, minden időbenn,
Mivelünk vagyonságunkbenn;
Jákób Istene óltalmunk;
A' Zébaóth mi Hadnagyunk.
Jertek! Lássátok e' nagy Úrnak
Tsuda dolgait hatalmának.
Ki mind e' föld' kerekességét
Elpusztítja ékességét.

Ceruzás átírás

Mert az Isten, minden időbenn,
Mivelünk vagyonságunkbenn;
Az erős Isten óltalmunk;
Köszálunk és erős várunk.
Jertek! Lássátok e' nagy Úrnak
Tsuda dolgait hatalmának.
Ki mind e' föld' kerekességét
Bírja s adja ékességét.

Benedek-féle

De az Isten minden időbenn
Mi velünk vagyonságunkbenn;
Jákób Istene óltalmunk,
A' Zebaóth mi hadnagyunk.
Jertek! Lássátok e' nagy Úrnak :| :
Tsuda dolgait hatalmának,
Ki mind e' föld kerekéséget
Elpusztítja ékességét.

79 (Öröködbe, Uram! Pogányok jöttek — Deus, venerunt gentes in hereditatem tuam) 4–5. strófája: *A 4-ik vers második fele e helyett:* [a kihúzott sorok helyére iktatandó; egyébként ennek a zsoltárnak egyetlen verse sem csillagozott 1806-ban, tehát egészében alkalmatlannak nyilvánították gyülekezeti éneklésre:]

Öreg debreceni

4. (Mert Jákóbot ők megették, elnyelték;
 Az ő nemzetségét megemésztették,
 Minden házait földre lerontották,
 Kietlen pusztaságra fordították.)
 Botsásd meg bűnünket.; | :
 Ne említsd meg őket,
 Nagy haragod szűnjék meg;
 Mert igen gyötretünk.
 Jövel mi Istenünk!
 És kegyelmesenn tarts meg.
 5. Tekíntsd meg, Uram! kegyelmességedet,
 A' te szent Nevedért segíts meg minket,
 Szabadíts és tarts meg minket kegyesen,
 Bűneinket botsásd meg szent Nevedbenn;
 (Hogy ne nevetessünk.; -| :
 Kérdvénn: Hol Istenünk?
 Verd meg a' Pogány népet;
 Véréit szolgálidnak,
 Kit ők kiontának,
 Nékik el ne engedjed.)

Ceruzás átírás

5. Tekíntsd meg, Uram! kegyelmességedet,
 A' te szent Nevedért segíts meg minket,
 Szabadíts és tarts meg minket kegyesen,
 Bűneinket botsásd meg szent Nevedbenn.
 Botsásd meg bűnünket.; | :
 Ne említsd meg őket,
 Nagy haragod szűnjék meg;
 Mert igen gyötretünk.
 Jövel mi Istenünk!
 És kegyelmesenn tarts meg.

84 (Óh Seregeknek Istene! — Quam dilecta tabernacula tua) 2–3. strófája: *E helyett a 2. vers második része* [ti. betoldandó a kihúzott sorok helyére.] 1808-ban és 1810-ben egyetlen strófája sem kapott csillagot, de szövege változatlanul megjelent. Később a 2–3. strófát mégis megcsillagozták.

Öreg debreceni

2. (~~A' verébnek is van fészke,
És honnyábann költ a' fetske:
Én Királyom. Zébaóth Isten!~~)
Hól vagynak ~~a'~~ te óltárid.; |:
És te szentséges hajlékid?
Hol' dítsértetel felségesenn?
Bizony bóldog az olly ember,
Ki téged' Házadbann dítsér.

3. Oh bóldog az ember nyilván,
A' ki a' te útaidbann
Kívánn jární szívvel lélekkal!
(Menvénn a' siralom' völgyén, : |:
Az hol' merő száraz minden,
Ott is ő nagy hiedelemmel
Kútat ás, tsinál tsatornát,
Mellybe essővizet botsát.)

Ceruzás átalakítás

3. Óh bóldog az ember nyilván,
A' ki a' te útaidbann
Kívánn jární szívvel lélekkal!
Hól vagynak ~~a'~~ te óltárid.; |:
És te szentséges hajlékid?
Hol' dítsértetel felségesenn?
Bizony bóldog az olly ember,
Ki téged' Házadbann dítsér.

108 (Úr Isten! kész az én szívem — Paratum cor meum, Deus) 1–2. strófája egybe összevonva, pedig 1806-ban mind a két strófa csillagozott:

Öreg debreceni

Úr Isten! kész az én szívem,
És azonn vagyon én lelkem,
Hogy tenéked énekeljen,
~~Hegedűbenn zengedezzen:~~
(Nosza lantok és ziterák: |:
ZendüljeteK fel mu'sikák!
Mert igyekezem én szívembenn
Így menni az Úr eleibenn.)

2. (Dicsérlek Uram! tégedet
 Minden nemzetségek előtt;
 Tisztellek szép énekekkel
 Minden nép előtt vig szívvel:)
 Mert a' te kegyelmességed : | :
 A széles égre kiterjed;
 Felségednek szent igazsága
 A' felhőket mind fellyűlmúlja.

Ceruzás átalakítás

Úr Isten! kész az én szívem,
 És azonn nagyon én lelkem,
 Hogy tenéked énekeljen,
Dicséretet zengedezzen:
 Mert a' te kegyelmességed : | :
 A széles égre kiterjed;
 Felségednek szent igazsága
 A' felhőket mind fellyűlmúlja.

109 (Óh Úr Isten! én ditsőségem — Deus, laudem meam) 1. strófája (a zsoltár
 17 strófájából 1806-ban csupán a 13. csillagozott):

Öreg debreceni

Óh Úr Isten! én ditsőségem,
 Ne hallgass, ne felejts el engem'!
 Mert rágalmaz az Istentelen,
 (Száját reám tátotta szörnyem;
 Hazugságot szól ellenem,
 Nyelvével sérteget engem'!)

Ceruzás átalakítás

Óh Úr Isten! én ditsőségem,
 Ne hallgass, ne felejts el engem'!
 Mert rágalmaz az Istentelen,
 És háborgat engemet szörnyen
 De én te hozzád Istenem
 Imádkozom ez ínségben.

Folytatódás?

A XVIII. században négy évtized, a XIX-ben csupán négy év kellett a 4° formátumú énekeskönyv újabb debreceni megjelenéséhez. Követte-e 1823-ban is a korábbi megoldást Tóth Ferenc?

1823-ban a nagyalakú énekeskönyv teljes mértékben Benedek-féle szerkesztmény volt, a 8° kiadáshoz hasonlóan. A *Mennybéli felséges Isten* egyszer van benne. Csillagozott zsoltárversekkel kapjuk a százötven zsoltárt. Nincs többé sorokra tördelt dallamszedés. A tartalmi különbség tehát egyben azt jelenti, hogy a genfi zsoltároknak ez az újabb kiadása szakított az 1817-ben még elfogadott formával. Tördelésben, dallamszedésben is más utat követ. Ismét megjelent viszont a címlap verzóján a Szenci Molnárra szabott óda, de csak a 4° formátumú kiadásokban. A 8° alakú kiadások ezt többé nem közölték.

Ezeknek a jellemzőknek és a hozzájuk tartozó különféle adalékoknak a taglálása és értékelése más korszakhoz tartozik, és így feltárásuk további kutatás feladata, és egy későbbi tanulmánytól várható.